

Életrajz életre-halálra

Lukács György versengő biográfiái

Vajda Mihályra emlékezve

Eredetileg csupán az „önéletrajzi tér” fogalmának filozófiai életművekre való alkalmazhatóságáról kívántam elmélkedni egy erre alkalmasnak ígérkező esettanulmány segítségével, de – amint azt menet közben beláttam – úgy is olvasható ez a gondolatmenet, mint egy apró filozófiatörténeti adalék Lukács György életművének recepciójához.

Lukács György története¹

A tanítványok² visszaemlékezése szerint az idős filozófus pontosan tisztában volt a személyét és műveit egyaránt érintő szaporodó kéte-lyeikkel³ (részletesebben ld. alább),

s minden bizonnyal ez is szerepet játszott abban, hogy utolsó évtizedében – kihasználva régi munkáinak újramejelenését – különböző elő- és utószavakban ismételten nekirugaszkodott biográfiája megírásának,⁴ sőt élete legvégső pillanataiban is ezzel küszködött. Már alig tudta kézben tartani a tollat, amikor papírra vetette a *Gelebtes Denken* vázlatát, majd – szó szerint – az utolsó erejét mozgósítva magnóra mondta életét Eörsi István és Vezér Erzsébet kérdéseire válaszolva.⁵

skk. – Írásom nem csak publikált szövegekre, hanem Eörsi, Heller és Vajda szóbeli közléseire is támaszkodik. Az utóbbiak gyakran meséltek az idős Lukácstól való eltávolodásukról és a mesterükkel szemben már annak életében megfogalmazott óvatos kritikájukról.

⁴ Ezeket a szupplementumokat Ambrus János gyűjtötte össze és szerkesztette egybe. – Lukács György: *Curriculum vitae*. Magvető, Bp., 1982.

⁵ Lukács egészen addig dolgozott *A társadalmi lét ontológiájáról* című utolsó opusán, amíg be nem látta, hogy szellemi ereje már elégtelen ennek a műnek a folytatásához. Ezt követően vetette papírra a *Gelebtes Denken* című vázlatot, amelyet egy részletes önéletrajz kiindulópontjának tekintett. Am ennek megírásához sem maradt már ereje, ezért Eörsi javaslatát elfogadva a skicc és a két kérdező segítségével magnóra mondta, amit megírni tervezett. Az így született nyersanyagot Eörsi István alaposan megrostálta, szerkesztette és néhány helyen korábban fölvetett beszélgetésekből átemelt részletekkel egészítette ki. A vázlat (magyarrá fordítva) benne van abban a kötetben (is), mely a fent már hivatkozott interjút is tartalmazza. A szövegek keletkezésé-

¹ Az életrajz főbb eseményeit ismertnek tekintem. Aki utána kíván ezeknek nézni, ajánlom figyelmébe a Lukács Archívum Nemzetközi Alapítvány honlapját: <https://www.lana.info.hu/lukacs-gyorgy/eletrajzi-kronologia/>

² Tanítványok alatt a *The Times Literary Supplement*nek írt írásban felsorolt négy személyt, Fehér Ferencet, Heller Ágnes, Márkus Györgyöt és Vajda Mihályt, továbbá a tőlük mindig távolságot tartó, magát szépíróként és nem filozófusként meghatározó Eörsi Istvánt értem. Többféle indokot is föl lehetne sorolni mellett, hogy miért ők az igazi tanítványok (vagy hogy miért tanítványabbak, mint más tanítványok), de itt nem szükséges kitérni erre. – Georg Lukács: *The Development of a Budapest School*. The Times Literary Supplement 11 Jun 1971. 663. Vö. Lukács: *Életrajz magnószalagon*. In: *Megélt gondolkodás – Életrajz magnószalagon*. Magvető, Bp., 1989. 312 skk.

³ Vö. Heller Ágnes – Kőbányai János: *Bicikliző majom*. Múlt és Jövő, Bp., 1998. 105 skk. 227

A három így létrejött szövegfajta azonban jelentős különbségeket is mutat. Az elő- és utószavakon minden jel szerint szívesen dolgozott az idős mester, s nem csupán elháríthatatlan feladatnak tekintette azok papírra vetését. Amint azt két ízben is kifejti, az életművek sohasem egyetlen nagy kompozícióként születnek, hanem előre nem látható módon összeállnak a gyakran csak alkalminak készülő munkákból,⁶ s éppen ezért – ezt már én teszem hozzá – szükség van arra, hogy a heterogén szövegeket és törekvéseket valaki – lehetőleg maga a szerző – *utólag* egyetlen egészé fogja össze. S ez legtöbbször minden alkotónak egyfajta jutalomjáték: újra átnézni, amit egykor létrehozott, pepecselni egy kicsit a régi írásokkal, fölfedezni a bennük megbúvó elfelejtett vagy korábban észre sem vett jelentéseket és összefüggéseket stb., mindez igen kellemes elfoglaltság – föltéve, hogy a szerző elégedett azzal, amit talált. S minden jel arra mutat, hogy Lukács elégedett volt. „Az én fejlődésemben, azt hiszem, anorganikus elemek nincsenek” – mondja büszkén a két kérdezőnek.⁷ Sejtésem szerint ebből ered ezeknek a szövegeknek a jókedve.

Volt azonban az elő- és utószavaknak egy másik feladata is, s ez már jóval kevesebb derűre adott okot. A kommunista mozgalom bűnei és borzalmai a hatvanas években már tagadhatatlanok voltak, s ezért minden résztvevőnek színt kellett vallania a

saját szerepéről és viselt dolgairól. Aki ezt nem tette meg, az utókor elutasítását és megvetését kockáztatta. A *Curriculum vitae*ben összegyűjtött szupplementumok nagy része nyilvánvalóan apológia is. Lukács úgy érezte, hogy élete vállalható, és hitte, hogy helyes megvilágításba állítva s egyetlen eszkéként megragadva minden cselekedetére van magyarázat.

A *Megélt gondolkodás* jóval többre kívánt (volna) vállalkozni, mint az elő- és utószavak. A hátrahagyott jegyzetekből úgy tűnik, hogy nem csupán a művek határain belül maradó szellemi önéletrajznak készült, hanem az alkotó szubjektumot is be kívánta mutatni, s talán nemcsak úgy, mint tiszta szellemet, hanem úgy is, mint hús-vér egzisztenciát.

A jegyzetekre támaszkodó *Életrajz magnószalagon* – az eredeti szándéktól eltérve – mégsem a *Megélt gondolkodás* kifejtése lett. Lukács sem egykori érzéseiről, dilemmáiról, mozgatórugóiról nem akart, nem tudott vagy nem mert beszélni, sem kritikus szemmel nem volt hajlandó önmagára tekinteni. Maradt tehát a szupplementumokban már megírtakat egybefogó apológia olykor részletesebben is kifejtve egy-egy kérdést, a (máskülönben fontos és érdekes) kortörténeti adalékok, valamint a vitatkozó és tanító mester portréja, amit alighanem azért épített bele Eörsi István (finom drámaírói érzéssel és ügyes kompilációval) a publikált szövegbe, hogy azok is bekukucskaálhassanak a Belgrád rakparti lakásba, akiknek nem adatott meg a Lukács Györggyel való személyes találkozás és beszélgetés élménye.

*

Lukács apologetikája mint szellemi teljesítmény igazi remeklás, egy nagy

nek történetét ugyanitt Eörsi István a *Bevezető megjegyzésben* meséli el. – Lukács: *Megélt gondolkodás – Életrajz magnószalagon*.

⁶ Lukács: *Leszámolás a múlttal*. In: *Curriculum vitae*. 137 sk. Vö. Lukács: *Életrajz magnószalagon*, 274 sk.

⁷ Lukács: *Életrajz magnószalagon*. 195.

gondolkodó nagyformátumú alkotása. Olyan, mint egy monumentális szobor, melynek minden porcikája harmonikusan simul bele az egészbe, s egyazon üzenetet sugározza felénk. Alább megkísérlem ezt a biográfiát a lehető legrövidebben, de mégis úgy összefoglalni, hogy szerzője (általam vélelmezett) szándékát és súlypontjait megőrizze.

A gyerekkor elbeszélése⁸ részletekbe menően végiggondolt és megkomponált. Minden történet és anekdota a később kiteljesedett személyiséget előlegezi, annak egy-egy fontos karakterjegyet vagy meggyőződését villantja fel. A kis Gyuri szinte még beszélni sem tud, de már fellázad a protokollra épülő világ hazugságai ellen: nem hajlandó köszönni az idegen vendégeknek, és tiltakozik a számára akkor még érdektelen képtárak látogatása ellen. Azt azonban belátja, hogy szükség van valamilyen racionális rendre: amikor dajkája azt mondja, hogy „Gyurika, ott van [a játéka – S. I.], ahová tette”,⁹ akkor megérti, hogy ebben az intésben egy értelmes és ezért megszívlelendő elvárás nyer megfogalmazást.

Aztán jönnek az első katartikus olvasmányok, Homérosz gyerekváltozatban és Cooper indiántörténetei, s velük az életre szóló tanulság: nem mindig a győztesnek és az erősebbnek van igaza. Ám ezzel egy időben azt is megtanulja az ifjú forradalmár, hogy nem lehet frontálisan nekimenni a világnak, s hogy fontosabb a belső autonómia, mint a látványos szembeszegülés. Úgy tesz hát, mint-

ha ő is alkalmazkodna (mégis köszön az idegeneknek, rendesen viselkedik az iskolában, stb.), de valójában már kisdiaákként is a saját világában és a saját értékrendje szerint él. Az anyja, a protokollszemlélet fő-fő protagonistája ellen okos taktikával harcol,¹⁰ az iskolában pedig az elvártak szerint teljesít, de nem válik stréberré, hanem éppen ellenkezőleg, megtanulja, hogy az alávetettekkel való szolidaritás tiszteletet érdemlő, a hatalomhoz való dörgölődés pedig megvetendő: „...egyszer egy gyerek valami bizonyítvánnyal vagy micso-dával kiment a tanárhoz, és ahogy visszajött, hasba boksolt engem, és ezt a tanár nem látta. Én erre hátra ütöttem őt, és ezt látta a tanár, és csinált egy skandalumot, mire én bementem, hogy ez a gyerek engem előzőleg hasba boksolt. Mondhatom magának, ezt ma is szégyellem. És abban, hogy a közéletben rendesen viselkedem, szerepe van annak, hogy akkor, második gimnazista koromban, rettentően elszégyelltem magam.”¹¹

Az ifjúvá serdült Lukács fokozatosan megérti, hogy rossz közérzetének magyarázata „odakint” van: hogy „értelmes élet a kapitalizmusban lehetetlen”,¹² s hogy a nemsoká öldöklésbe torkolló imperialista jelenkor „a tökéletes bűnösség korszaka”¹³.

Először a burzsoá környezet bizonytalan elutasítása kap irányt és

⁸ Erről kizárólag csak a *Megélt gondolkodásban* és az *Életrajz magnószalagonban* esik szó, ám ezekben viszonylag hosszasan.

⁹ Lukács: *Életrajz magnószalagon*. 90.

¹⁰ Pontosan ugyanúgy, ahogyan később a pártja ellen. Amikor nincs segítség, akkor megalázkodik, ám ha tudja, hogy az apja hamarosan hazaér, akkor a világeért sem kér bocsánatot, mert tisztában van vele, hogy az anyja úgyszólván ki fogja őt engedni a fászkamrafogságból. – Lukács: *Életrajz magnószalagon*. 91.

¹¹ *I. m.* 93.

¹² Lukács: *Megélt gondolkodás*. 49.

¹³ *I. m.* 59.

tartást „Ibsen szigorú moralitásától”.¹⁴ Aztán következnek a kényszerek uralta, immorális világ és a szabad, becsületes, értelmes életre törekvő szellem antinomikus szembeállítására Kant tanítására támaszkodva.¹⁵ Majd a Hegel felé tett első lépések, melyeket azonban – mivel az ifjú útkereső mereven elutasítja a valósággal való megbékélés hegeli tanát¹⁶ – megszakít egy Kierkegaard-ra támaszkodó kitérő. *A tragédia metafizikája – A lélek és a formák* című kötet német kiadásának záróesszéje – egyfelől még jobban kiélezi a már korábban is meghatározó antinómiát, ám mindközben azt is nyomatékosítja, hogy az ember önmagára találása minden korban „alkotói feladat”;¹⁷ vagyis hogy mindannyiunknak kísérletet kell tennie valamilyen autentikusabb világ megteremtésére (legalább magánhasználatra), bármennyire reménytelennek látszik is ez – meséli Lukács.

A korszak lezáró munkáját, *A regény elméletét* már teljes egészében Hegel szemlélete uralja. Bármennyire hibásnak tekinti ezt a könyvet az idős filozófus, arra azért rámutat, hogy az esztétikai kategóriákat és irodalmi formákat már itt is történetileg értelmezte, hogy a változásban a maradandót kereste,¹⁸ s hogy

gondolatmenete „a tőkés renddel azonosított élettelen és életellenes gazdasági-társadalmi kategóriák széthullását” és egy radikálisan új, Dosztojevszkij regényeiben körvonalazódó világ megszületését vetítette előre.¹⁹ S nem mellékesen még azt is hozzáfűzi az elmondottakhoz, hogy művének igen nagy sikere és hatása volt. Többek között Thomas Mann és Max Weber is lelkesen nyilatkoztak róla.²⁰

S innen már csupán egyetlen lépés a marxizmushoz való megérkezés, amit azonban még megelőz – Lukács-csal szólva – egy elvont ízekkel ékített, félresikerült mulékony kísérlet a végérvényesen helyes elhatározástól való eltérítésre.²¹ (Vélelmezem, hogy ezek a szóvirágok *A bolsevizmus mint erkölcsi probléma* című írásra utalnak; arra a rövid esszére, melyet egy vallomással zár a szerzője. Képtelen osztani azok meggyőződését, akik keresztül kívánják magukat hazudni az igazsághoz – közli.)²²

A Tanácsköztársaságról és az abban játszott szerepéről számot adva Lukács három dolgot hangsúlyoz.²³ Egy. Mindvégig valamilyen demokratikus kultúrpolitika meghonosítására törekedett. (Munkatársaival direktóriumokat – mai szóval: demokratikus önkormányzatokat – hozott létre egy-egy művészeti ág legkiválóbbjainak vezetésével, nem akadályozta a nem kommunista szellemi irányzatok aktív működését, ellenállt Kassáknak,

¹⁴ Lukács: *A skandináv irodalom szerepe fejlődésében*. In: *Curriculum vitae*. 271. – Majdnem szó szerint idéztem a hivatkozott szöveget.

¹⁵ Ennek dokumentuma *A modern dráma fejlődéstörténete*. – Lukács: *Marxista fejlődésem: 1918–1930*. In: *Curriculum vitae*. 278 skk.

¹⁶ Vö. Lukács: *Előszó a Magyar irodalom – magyar kultúra c. kötetéhez*. In: *Curriculum vitae*. 384. Lukács: *Előszó az Utam Marxhoz c. kötetéhez*. In: *Curriculum vitae*. 359.

¹⁷ Lukács: *Előszó*. In: *Curriculum vitae*. 283.

¹⁸ Lukács: *Előszó A regény elmélete c. kötetéhez*. In: *Curriculum vitae*. 264.

¹⁹ *I. m.* 268.

²⁰ *I. m.* 263.

²¹ Lukács: *Marxista fejlődésem: 1918–1930*. In: *Curriculum vitae*. 289. – Majdnem szó szerint idézem a hivatkozott szöveget.

²² Lukács: *A bolsevizmus mint erkölcsi probléma*. In: *Történelem és osztálytudat*. Magvető, Bp., 1971. 17.

²³ Lukács: *Életrajz magnószalagon*. 142 skk.

aki a kommün hivatalos költője szeretett volna lenni, stb.) Kettő. Ultrabalos meggyőződése ellenére katonai-politikai biztosként pragmatikus gyakorlati politikát folytatott. (Súlyt helyezett rá, hogy a katonák megkapják a leveleiket, rendszeresen ellenőrizte a tábori konyhákat, sikeresen vitába szállt a vezérkari főnökével, egy ízben még Stromfeld parancsa ellenére is cselekedni mert – utólag bebizonyosodott, hogy helyesen.) Három. Sem a saját moralitásával, sem a közerkölcs alapvető elveivel nem került ellentmondásba. (A hírhedt tizedeltetést az adott helyzetben helyes és szükséges intézkedésnek tartotta. Kassák általa fölháborítónak tartott viselkedése kapcsán pedig egyenesen azt mondja, hogy „ez már túl sok volt az én polgári radikális gyomromnak”.²⁴)

A bécsi emigrációs évek (1919–29) nagy szellemi produktuma a *Történelem és osztálytudat* című kötet, melyet ugyan Lukács később mint „ultrabalos” teóriát megtagad (állítása szerint ez volt élete egyetlen őszinte önkritikája²⁵), de mindeközben – s e fölött hajlamos elsiklani a kapcsolódó szakirodalom – filozófiatörténeti jelentőségű alkotásnak is tekint. Késői visszapillantásai a mű két alapproblémáját teszik ismétlődően szóvá: hiányzik belőle a „munka” mint filozófiai-ismeretelméleti kategória, valamint a „nembeliség”, melynek helyét a proletariátus „hozzárendelt osztálytudata” tölti be.²⁶ Másfelől vi-

szont szembefordul a polgári filozófia tisztán kontemplatív beállítódásával, bevezeti a totalitás fogalmát (még ha túl is feszíti), fölveti az elidegenedés kérdését, tagadja a megismerés kép-másszerűségét – sorolja Lukács –,²⁷ majd így summázza a gondolatmenetét: „Anélkül, hogy szertelenül szerénytelennek érezném magam, azt hiszem, hogy még számos hasonlóan helyes gondolatot lehet a könyvben találni.”²⁸

Szemben az ideológussal, a gyakorlati politikus már a húszas években sem szélsőbalos. Éppen ellenkezőleg, egy-kettőre rájön arra, hogy Kun Béla (és Zinovjev) szektariánus messianizmusával szemben szinte mindenben a reálpolitikai tapasztalatokkal rendelkező és gyakorlatias észjárású Landler Jenőnek van igaza. Egy pillanatig sem kérdéses tehát előtte, hogy melyik frakcióhoz csatlakozzon.²⁹

Aztán a landleri hagyományhoz továbbra is ragaszkodva 1929-ben (Landler ekkor már nem él) megírja az KMP II. kongresszusán előterjesztett cselekvési programot (az úgynevezett Blum-téziseket), melyeket a Kun-frakció kategorikusan elutasít, és kis híján kizárhatja a tézisek szerzőjét a mozgalomból. Utólag azonban bebizonyosodik, hogy most is Lukácsnak volt igaza. Amint azt később (a '29-ben már Kun-frakciós) Révai József is elismeri, a Komintern neve-

²⁴ Lukács: *Életrajz magnószalagon*. 159.

²⁵ Lukács: *Marxista fejlődésem: 1918–1930*. In: *Curriculum vitae*. 318. Kovács András: *Vallomások Lukács Györgyről. A Lukács-vita*. (Dokumentumfilm.) Heller Ágnes nyilatkozata. 1. 10. perc után. – <https://www.youtube.com/watch?v=rm4IERkOcCU&t=9s>

²⁶ Lukács: *Marxista fejlődésem: 1918–1930*.

In: *Curriculum vitae*. 294 sk. 316. Uő.: *Előszó az Utam Marxhoz c. kötethez*. In: *Uo.* 368, Uő.: *Utószó az Esszék a realizmusról c. kötethez*. *Uo.* 399.

²⁷ Lukács: *Marxista fejlődésem: 1918–1930*. In: *Curriculum vitae*. 296 skk.

²⁸ *I. m.* 305.

²⁹ Lukács: *Harc a halállal*. In: *Curriculum vitae*. Uő.: *Megélt gondolkodás*. 71. Uő.: *Életrajz magnószalagon*. 182 skk.

zetes VII. kongresszusának népfrentopolitikája lényegében megegyezett Lukács hat évvel korábbi programjával, és eleinte az úgynevezett népi demokráciák koalíciós gyakorlata (1945 és '48 között) is ugyanehhez a szellemhez igazodott.³⁰

Még valamit tartok fontosnak kiemelni a bécsi évekből. Az egzaltált, romantikus antikapitalista fiatalember zűrös szerelmi élete kommunistává válása után egy csapásra és mindörökre rendeződött. Véletlen egybeesésnek is tarthatnánk, hogy épp 1918-ban ismerte meg Bortstieber Gertrúdot, de biztos, hogy ő ennél sokkal mélyebb összefüggést látott a két esemény között. Nem csak a *Megélt gondolkodás* második feleségével kapcsolatos megjegyzései erősítik ezt meg,³¹ hanem (még inkább) a Leninről írtak. „Az egyéni lét teljes feloldódása a társadalmi tevékenységben nem kell, hogy az aszketizmusnak még a szikráját is tartalmazza; az önkéntes kötelességvállalás, az annak való maradéktalan alárendeltség összefér az egyéni lét harmonikus, sőt sokszor derűs, bár természetesen nem konfliktusmentes mivoltával. [...] Látni kell, hogy a szocializmusnak a kommunizmusba való átfejlődése nem pusztán gazdasági kérdés... [...] Ámde az olyan emberek élete, amilyen Leniné volt, ténybeli bizonyítéka, hogy az ember típusának ilyen átalakulása távol áll

minden utópiától...”³² A kommunizmus eszméjéhez való felemelkedés nemcsak a homo politicus egyetlen lehetséges útjának megtalálását jelentette tehát, hanem a magánember személyiségének kiteljesedését is.

Lukács 1929-től 1945-ig nagyobb-részt a Szovjetunióban (Moszkvában, illetve a háború alatt átmenetileg Taskentben) és rövidebb ideig Berlinben élt. E korszak filozófiai munkálkodásának legfontosabb eredménye a marxizmus helyes interpretációjához vezető út fölfedezése, s ezzel együtt a *Történelem és osztálytudat* korrekciója. Útjelzőként a később *Gazdasági-filozófiai kéziratok* címen publikált ifjúkori Marx-töredékek, és a „nembeliség” ezekben kifejtett fogalma szolgált.³³ Talán nem tiltakozna Lukács, ha új nézeteit két rövid mondatba sűríténék össze. A kommunizmus nem egy csapásra valósul meg egy mindent visszájára fordító forradalomban, hanem inkább a nembeliség teljes fogalmának tartalmát kitevő lassú (a történelem egész folyamatára kiterjedő) felhalmozódás eredménye lesz – így szólhat az első megállapítás. Ez a felhalmozódás semmiképpen sem lineáris folyamat, és nincsen híján a nembeliségnek ellentmondó, de az előrehaladáshoz mégis szükséges tendenciáknak sem – így meg a második. Az első kijelentés lehetővé teszi, hogy a kommunizmus tartalmát függetlenítsük a proletariátus aktuális nézeteitől és értékrendjétől, s hogy a történelemre

³⁰ Lukács: *Előszó az Utam Marxhoz c. kötetéhez*. In: *Curriculum vitae*. 370. Uő.: *Életrajz magnószalagon*. 260.

³¹ Ezek egyfajta megfajtságra váró csodaként jellemzik az égből pottyant, korábban teljesen elképzelhetetlennek tartott, kizárólag csak örömet, harmóniát, valamint anyagi, szellemi és erkölcsi tekintetben egyaránt támogatást hozó kapcsolatot. – Lukács: *Megélt gondolkodás* 64 skk. 69 sk. 81 skk.

³² Lukács: *Előszó a Lenin c. kötetéhez*. In: *Curriculum vitae*. 354. Vö. Uő.: *Leszámolás a múlttal*. In: *Uo.* 138 sk.

³³ Lukács: *Marxista fejlődésem: 1918–1930*. In: *Curriculum vitae*. 316. Uő.: *Előszó az Utam Marxhoz c. kötetéhez*. In: *Uo.* 368. Uő.: *Utószó az Esszék a realizmusról c. kötetéhez*. In: *Uo.* 399.

értékfelhalmozódásként tekintünk, a második pedig elfogadhatóvá teszi a sztálinizmus torzulásait, amennyiben vélelmezzük, hogy abban minden szörnyűség ellenére mégiscsak előrehaladás történik a nembeliség realizálódása felé.

E belátások nyomán Lukács újra ifjúkora kedvenc témái, az esztétika és az irodalomtörténet felé fordult, hogy ezeken az általa legalaposabban ismert területeken próbálja ki és tökéletesítse az új szemléletét.³⁴ A sztálinizmust pedig kénytelen-kelletlen tudomásul vette. Nem csak azért, mert a szocializmus „atipikusnak” nevezett útja (az egyetlen, s ráadásul a Nyugathoz képest minden tekintetben messze elmaradott országra szűkült szocialista építkezés) szükségképpen vezetett „torzulásokhoz”, hanem azért is, mert a náciizmussal való sikeres szembeszegülés világtörténelmi perspektívából tekintve fontosabb volt, mint a koncepciók perek és az ártatlanokat sújtó törvénytelen-ségek.³⁵

Azt azonban nem mulasztotta el megtenni, amit periferikus értelmiségiként megtehetett. „...objektíve már akkor is a sztálini módszerek ellenfele voltam, amikor magam még azt hittem, hogy Sztálin híve vagyok”³⁶ – írja öntudatosan, s bizonyára arra gondol, hogy már a Landler-frakció is valamilyen széles konszenzuson alapuló demokratikus szocializmust tűzött ki célul. A harmincas években pedig, amikor azt látta, hogy a terror már a társadalom minden rétegére kiterjed, ténylegesen is Sztálin

ellenfelévé vált – folytatja másutt.³⁷ Az ekkortájt írt művei egytől egyig ezt bizonyítják: igyekezett megvédeni és a kánon részeként megtartani a 19. század nagy polgári íróit, a sztálinista koncepcióval szembefordulva könyvet írt a fiatal Hegelről, és kidolgozta a partizánelméletet,³⁸ melyre hivatkozva nagyobb szabadságot követelt a művészeknek, az alkotónak, s természetesen saját magának is. Mindennek köszönhetően azon kivételes személyek közé sorolhatja magát – állítja büszkén a korszakban átélt élményeit summázva –, akik egyenes gerinccel és egészséges lélekkel vészelték át a terror éveit. „Sajnos meg kell mondanom, hogy véleményem szerint rajtam kívül nem volt magyar író, aki ép bőrrel úszta volna meg a sztálini korszakot” – mondja Eörsi Istvánnak és Vezér Erzsébetnek.³⁹

Magyarországra visszatérve (rögtön a háború végén) a párt művészeteteoretikusaként és félhivatalos debattőreként ugyanazt a vonalat vitte tovább, amit már az emigrációban is folytatott, s közben abban reménykedett, hogy ebben a régióban tartósan megmarad a koalíciós politika és a népi demokrácia. Ám – amint azt tudjuk – ennek éppen az ellenkezője történt, és nem sokkal a sztálinista fordulat után magát Lu-

³⁴ Lukács: *Előszó az Utam Marxhoz c. kötetéhez*. In: *Curriculum vitae*. 368 sk.

³⁵ Lukács: *A szocializmus mint a radikális, kritikai reformok kora*. In: *Curriculum vitae*. 375.

³⁶ *I. m.* 379.

³⁷ Lukács: *Utam Marxhoz. Utóirat*. In: *Curriculum vitae*. 230. Uő.: *Életrajz magnószalagon*. 241 skk.

³⁸ A művészek és az alkotók olyanok, mint a reguláris hadsereg mellett harcoló partizánok, akik nem szigorúan a felsőbb utasításokat követve küzdenek, hanem a legjobb belátásuk szerint – állítja a nevezetes elmélet. – Lukács: *Utam Marxhoz. Utóirat*. In: *Curriculum vitae*. 229. Uő.: *Bevezetés Az esztétikum sajátossága c. kötethez*. In: *Uo.* 237. Uő.: *Marxista fejlődés: 1918–1930*. In: *Uo.* 319. és másutt.

³⁹ Lukács: *Életrajz magnószalagon*. 211.

kácsot is súlyos támadás érte. Lebecsüli a szovjet irodalmat – írta róla 1949-ben (a Rajk-perrel egy időben!) régi ellensége, Rudas László, majd a nyomában mások, Lukács pedig – mivel még azt sem tartotta kizártnak, hogy végül halálra ítélik – önkritikát gyakorolt.⁴⁰

Innentől kezdve aztán élete végéig ellenzékben maradt, és eltekintve az '56-os rövid életű miniszterségetől, semmilyen közéleti szerepet sem vállalt. Nem bánta, hogy így alakult, mert végre teljes erőbedobással dolgozhatott a marxizmus új-rainterpretálásán és az igazi szocializmus ebből levezetett programján. Hogy mit is akart pontosabban, azt *A demokratizálódás jelene és jövője* című kis könyvében adta a világ és az utókor tudtára három évvel a halála előtt, Csehszlovákia szovjet megszállását követően: olyan szocializmust, amelyben nem a kapitalista országok formális demokráciáját másolják, hanem visszatérnek a forradalmak idején átmenetileg már létezett közvetlen-közösségi demokráciához.⁴¹ Az elmondottak nyomán úgy tekinthetünk erre a kis könyvre, mint az életmű zárókövére. Ebben teszi a mester egyértelművé, mi is volt az télosz, amiért egy hosszú emberöltőn keresztül munkálkodott.

*

Ha röviden és átfogóan kívánjuk jellemezni ennek a fordulatos életútnak a főszereplőjét, két emblematikus tulajdonságát mutathatjuk föl. Lukács

⁴⁰ Lukács: *I. m.* 258 skk. – A vita teljes anyaga megtalálható a *Lukács-vita* (Szerk. Ambrus János. Múzsák, Bp., 1985.) c. kötetben.

⁴¹ Lukács: *A demokratizálódás jelene és jövője*. Magvető, Bp., 1988. 160 skk.

György *normális* (értsd: testileg és főleg lelkileg egészséges) és *becsületes* ember volt.

„Én nagyon félek attól, hogy ha egyszer megírnám az önéletrajzomat, akkor mindenki azt mondaná, hogy ez egy romantikusan kiagyalt teória, mert nekem semmi patológikus vonásom nincsen” – mondta Lukács Eörsinek, miközben azt magyarázta, hogy miért muszáj fenntartania valamilyen egészséges társadalom jövőbeli lehetőségét.⁴²

Azt hiszem, a következők szerint értendő ez a megjegyzés. Ha a világ és az én diszharmóniában állnak, akkor vagy az énnel nincs rendben valami, vagy a világgal. Hogy milyen alárendelt változatai lehetnek ennek a két általános lehetőségnek, s ezek milyen életstratégiáknak nyithatnak utat, azt a premarxista Lukács a különböző műveiben végigpróbálgatta, de bárhogyan csúrrük-csavarjuk a dolgot, végül mindig oda lyukadunk ki, hogy az objektummal meghasonlott szubjektum csak akkor tekinthető egészségesnek, ha az objektum abnormális; az objektum pedig csak akkor tekinthető abnormálisnak, ha legalább potenciálisan létezhet egy másik, egy normálisnak tekinthető világállapot is. Lukács kommunizmusának definíciója ebben a kontextusban a lehető legegyszerűbb: kommunizmus = normális világ. S mi egyebet akarhat egy normális ember, mint egy normális világot?⁴³

⁴² Idézi Eörsi István: *Bevezető megjegyzés*. In: Lukács: *Megélt gondolkodás – Életrajz mag-nószalagon*. 8.

⁴³ Hogy ki milyen filozófiát választ, az attól függ, hogy milyen ember az illető – állítja Johann Gottlieb Fichte, az ifjú Lukács egyik kedvenc filozófusa –, egy világgal meghasonlott, ám önnön egészséges voltáról meggyőződött ember kizárólag csak azt gondolhatja

A különböző életrajzokat tanulmányozva nem lehet nem észrevenni, milyen gyakran nyomatékosítja Lukács, hogy ő minden tekintetben tisztességes ember volt: az interperszonális kapcsolataiban ugyanúgy, mint mozgalmi elköteleződéseiben és munkájában. (Csupán egy-két ízben ismételt meg egy ezt egészen halványan árnyaló megjegyzést: ifjúkori világnézetemben volt egy bizonyos elvont embertelenség – ismeri el.⁴⁴) Korábban már többször is esett erről szó, de hadd toldjam még meg ezeket néhány további erőteljes idézettel: „Gertrúd: a türelem és a türelmetlenség egysége. Messzemenő emberi tolerancia, ugyanakkor gyűlölet minden alantasság iránt” – írja a feleségéről teljes azonosulással.⁴⁵ „...igen lényeges mértékben *etikai indítékok* is vezettek abban az elhatározásban, hogy aktívan csatlakozzak a kommunista mozgalomhoz – olvashatjuk a *Marxista fejlődésem* című hosszú biográfiában.⁴⁶ Sőt – állítása szerint – még a sztálinizmus szörnyűségeiről is erkölcsi okok miatt hallgattott: „...szent *kötelességemnek* tartottam, hogy kerüljek minden olyan megnyilatkozást, ami Nyugaton, ideológiailag, Hitlerrel szemben akár csak türelemre is inthetett volna.”⁴⁷ „S ha ma megkérdeznék, miért nem

tehát, hogy nem neki kell megváltoznia, hanem a világot kell átalakítani. – Fichte: *Első bevezetés a tudománytanba*. Ford. Endreffy Zoltán. In: *Válogatott filozófiai írások*. Gondolat, Bp., 1981, 35.

⁴⁴ Lukács: *Előszó az Utam Marxhoz c. kötetéhez*. In: *Curriculum vitae*. 361. Uő.: *Előszó a Magyar irodalom – magyar kultúra c. kötetéhez*. In: *Uo.* 391. Uő.: *Megélt gondolkodás*. 70.

⁴⁵ Lukács: *Megélt gondolkodás*. 69 sk.

⁴⁶ Lukács: *Marxista fejlődésem: 1918–1930*. In: *Curriculum vitae*. 310.

⁴⁷ Lukács: *A szocializmus mint radikális, kritikai reformok kora*. In: *Curriculum vitae* 375.

foglaltam annak idején ilyen szeltemben [ti. a terrort elutasító szeltemben – S. I.] állást, úgy most sem elsősorban az ilyen értelmű állásfoglalás fizikai lehetetlenségét hangsúlyoznám – politikai emigránsként éltem a Szovjetunióban –, hanem az *erkölcsit...*” (Kiemelések: S. I.)⁴⁸ Az utolsó interjújában pedig ezt meséli: „...kihallgatóink azt mondták nekem [Snagovban – S. I.], hogy én nem voltam Nagy Imre híve, és ezt ők tudják, és akkor tulajdonképpen miért ne vallhatnék én Nagy Imre ellen. Erre én azt feleltem, hogy mihelyt egyszer mind a ketten, Nagy Imre és én, szabadon fogunk sétálni Budapesten, akkor én meg fogom mondani a véleményemet minden cselekedetéről. A rabtársamról nem nyilatkozom.”⁴⁹ S nem csak az általa elmesélt történetek tanúskodnak Lukács rendíthetetlen becsületességéről, hanem a tanítványok, sőt az egykori ellenfelek visszaemlékezései is.⁵⁰

⁴⁸ Lukács: *Utam Marxhoz. Utóirat*. In: *Curriculum vitae* 230. – Érdemes talán megjegyezni, hogy a tartalmában tökéletesen megegyező két idézett szöveg publikálása és valószínűleg a keletkezésük között is tizenkét év telt el.

⁴⁹ Lukács: *Életrajz magnószalagon* 297.

⁵⁰ Vö. Heller Agnes: *Az iskolaalapító*. In: Fehér Ferenc – Heller Ágnes: *A Budapesti iskola I.* T-Twins – Lukács Archívum, Bp., 1995. 393 sk. 405 sk. Vajda Mihály: *Isten fogságában*. In: *Sisakrostély-hatás*. In: *A személyes emlékezet filozófiája*. Kalligram – EKF–Líceum, Bp.–Eger–Pozsony, 2015. 141. Ocsovai Gábor: *Interjú* Az interjúról (kerekasztal-beszélgetés). In: Eörsi István: *Az interjú*. Rádióra alkalmazott abszurd dokumentumjáték. Lap- és Könyvkiadó Kft., Bp., 1989. 73 skk. (Ld. az idézett helyen Eörsi István hosszú eszmefuttatását.) Kovács András: *Vallomások Lukács Györgyről. Ütközések*. Vas István nyilatkozata. Kezdete: 1.10. perc körül. – https://www.youtube.com/watch?v=e6KbD3BnZ_o&t=2389s